

ПЕДАГОГІКА МІЖКУЛЬТУРНЫХ СТАСУНКАЎ: ЛІНГВАКУЛЬТУРНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

С. І. Міхайлаў

*Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Маішэрава, пр. Маскоўскі, 33, 210038,
г. Віцебск, Беларусь, MikhaylovSI74@mail.ru*

Артыкул прысвечаны праблеме дасягнення паразумення паміж удзельнікамі міжмоўных і міжкультурных стасункаў пры ўжыванні фразеалагізмаў і ўстойлівых выказаў. Дадзеная праблема знаходзіцца на скрыжаванні вывучэння лінгвістыкай (паколькі задзейнічаны розныя мовы), культуралогіяй (бо мова – гэта ў першую чаргу адлюстраванне этнакультурнага коду, вызначэнне нацыянальнай адметнасці, праява этнапсіхалогіі пэўнага народа праз міжмоўныя стасункі) і этнапедагогікай (паколькі ўстойлівыя выразы і фразеалогія любой мовы непасрэдна звязаны з правіламі грамадскай жыццядзейнасці, з выхаваннем падростаючага пакалення, з агульнанародным ідэалам дасканаласці чалавека). На прыкладзе беларускай, рускай, польскай і балгарскай моў праведзена супастаўляльнае даследаванне магчымасцей ужывання безэквівалентных фразеалагізмаў і ўстойлівых выказаў падчас міжмоўных стасункаў паміж прадстаўнікамі беларускай і рускай моў (усходнеславянская група моў), польскай мовы (адна з заходнеславянскіх моў), балгарскай (адна з паўднёvasлавянскіх моў).

Ключавыя словы: фразеалагічная адзінка (ФА); структурна-семантычны адпаведнік; міжмоўныя фразеалагічныя варыянты; арэал ужывання; кампаратыўнае даследаванне.

PEDAGOGY OF INTERCULTURAL RELATIONS: LINGUOCULTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGIES

S. I. Mikhaylov

*Vitebsk State University named after P.M. Masherov, Moscow Avenue, 33, 210038,
Vitebsk, Belarus, MikhaylovSI74 @ mail.ru*

The article is devoted to the problem of achieving understanding between the participants of interlingual and intercultural relations in the use of phraseology and stable expressions. This problem is at the intersection of the study of linguistics (because different languages are involved), cultural studies (because language is primarily a reflection of the ethnocultural code, definition of national identity, manifestation of ethnopsychology of a people through interlingual relations) and ethnopedagogy (as stable expressions of any language and phrase connected with the rules of public life, with the upbringing of the younger generation, with the national ideal of the perfect man). On the example of Belarusian, Russian, Polish and Bulgarian languages, a comparative study of the possibilities of using non-equivalent phraseology and stable expressions during interlingual relations between repre-

sentatives of Belarusian and Russian languages (East Slavic group of languages), Polish (one of the West Slavic languages), Bulgarian (one of the South Slavic languages).

Keywords: phraseological unit (PU); Structural-semantic equivalent; interlingual phraseological variants; area of application; comparative research.

Праблема моўных кантактаў, узаемаўплываў адносіцца да ліку актуальных і першачарговых у сучасным мовазнаўстве. Усякае лінгвістычнае апісанне, звязанае з выхадам за межы адной мовы, непазбежна прадугледжвае выяўленне падабенства і адрознення. А зрабіць гэта можна толькі на падставе параўнання і супастаўлення, якія фактычна ўтвараюць два бакі аднаго і таго ж метадычнага прыёму.

Ідэя апісання моў шляхам супастаўлення належыць швейцарскаму лінгвісту Шарлю Балі, даследаванне якога паклала пачатак шэрагу прац супастаўляльнага плана (Ш. Балі. Французская стылістыка. Парыж – Жэнева, 1909). Істотным тэзісам Ш. Балі з’яўляецца наступны: пры супастаўленні моў маецца на мэце вызначыць «іх характэрныя рысы, якія асабліва лёгка дазваляюць выявіць арыгінальнасць кожнай з іх і агульны тып, які кожная з іх уяўляе» [1, с. 9].

Аналіз навуковай літаратуры па праблемах станаўлення і развіцця супастаўляльнага метаду дазваляе паэтапна выдзеліць найбольш каштоўныя даследаванні як айчынных, так і замежных аўтараў. Ля вытокаў тыпалагічных даследаванняў знаходзяцца працы Е. Д. Паліванава [2], Л. В. Шчэрбы [3], Ж. П.-Вінэ і Ж. Дарбельнэ [4].

Шматаспектны характар комплекснага кампаратыўнага даследавання фразеалагічнага складу груп (падгруп) роднасных моў, практычная немагчымасць поўнага ахопу іх фразеалагічных сістэм выклікаюць неабходнасць пэўнага абмежавання як колькасці параўнаных моў, так і ўзятых для аналізу фразеалагічнага матэрыялу. Па меркаванні шэрагу вучоных, ступень структурна-семантычнага падабенства фразеалагізмаў беларускай мовы з фразеалагічнымі адзінкамі іншых славянскіх моў узрастае пры наяўнасці генетычнай блізкасці гэтых моў, а таксама іх тэрытарыяльнай сумежнасці. Істотны ўплыў на фармаванне і функцыянаванне фразеалагічнага складу беларускай мовы аказалі працяглыя і глыбокія беларуска-польскія і беларуска-рускія міжмоўныя кантакты.

У нашым даследаванні фразеалагізмы беларускай мовы выступаюць у якасці зыходнага аб’екта даследавання. На аснове супастаўляльнага аналізу фразеалагізмаў з кампанентамі-назвамі з’яў жывой і нежывой прыроды ў беларускай і рускай, польскай, балгарскай мовах даследуецца адна з найважнейшых праблем сучаснай фразеалогіі – узаемаадносіны се-

мантыкі фразеалагічнай адзінкі і яе кампанентнага складу, выяўляюцца беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя адпаведнікі, а таксама міжмоўныя фразеалагічныя варыянты, прасочваецца нацыянальная своеасаблівасць у плане выражэння і зместу беларускіх безэквівалентных фразеалагізмаў, звязаных з прыродай.

Фразеалагізмы, агульныя для беларускай абраных намі для даследавання іншых славянскіх моў (рускай, польскай, балгарскай), пры наяўнасці адзінства плана зместу могуць выяўляць розную ступень тоеснасці плана выражэння: ад поўнага супадзення кампанентнага складу і структурна-граматычнай арганізацыі да наяўнасці толькі мінімальнай колькасці падобных элементаў плана выражэння, неабходных для аднясення разнамоўных ФА ў разрад структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў, агульных для тых або іншых моў. Таму менавіта параўнальна-супастаўляльны аналіз плана выражэння аднолькавых па змесце фразеалагізмаў у чатырох вышэйзгаданых славянскіх мовах дазваляе выявіць і апісаць розныя тыпы міжмоўных структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў. У аснову выдзялення такіх тыпаў пакладзены ўлік лексіка-марфалагічнага і генетычнага складу кампанентаў і сінтаксічнай структуры тоесных па змесце фразеалагізмаў беларускай і рускай, польскай, балгарскай моў.

Беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі падзяляюцца на а) абсалютна тоесныя фразеалагічныя адпаведнікі; б) міжмоўныя фразеалагічныя варыянты. Для іх характарыстыкі выкарыстоўваецца тэрміналогія, што ўжываецца ў аналагічным выпадку даследчыкамі фразеалогіі славянскіх і германскіх моў, у прыватнасці Ю. А. Даўгаполавым [5], А. Д. Зіньковым [6] і іншымі.

Абсалютна тоесныя беларуска-іншаславянскія фразеалагічныя адпаведнікі – гэта тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў (рускай, польскай, балгарскай), якія поўнасцю супадаюць па лексіка-марфалагічным і генетычным складзе знамянальных і службовых кампанентаў і іх структурна-граматычнай арганізацыі:

1) бел. *зраўняць з зямлёй* – рус. *сравнять с землей* – польск. *zrównać z ziemią* – балг. *сравня със земята* ‘поўнасцю разбурыць, знішчыць дашчэнту’,

2) бел. *іскра божая* – рус. *искра божья* – польск. *iskra boża* – балг. *искра божия* ‘талент, прыродны дар, здольнасці’,

3) бел. *муціць ваду* – рус. *мутить воду* – польск. *mącić wodę* – балг. *мътя водата* ‘1. свядома заблытваць якую-н. справу; 2. уносіць разлад, беспарадак у адносіны паміж кім-н.’,

4) бел. *камень на сэрцы* – рус. *камень на сердце* – польск. *kamień na serce* – балг. *камък на сърце* ‘хто-н. адчувае душэўны цяжар’,

5) бел. *лавіць рыбу ў мутнай вадзе* – рус. *ловить рыбу в мутной воде* – польск. *łowić rybu w mętnej wodzie* – балг. *ловя риба в мътна вода* ‘з выгадай для сябе выкарыстоўваць чые-н. цяжкасці, няўдачы і пад.’,

6) бел. (ведаць) *дзе ракі зімуюць* – рус. (знать) *где раки зимуют* – польск. (wiedzieć) *gdzie raki zimują* – балг. (зная) *къде зимуват раците* ‘(ведаць) як паступіць найлепш, больш выгадна. Пра хітрасць, спрыт і пад.’.

Такія выпадкі поўнага супадзення плана выражэння і плана зместу фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў (рускай, польскай, балгарскай) з’яўляюцца даволі шматлікімі. Аднак найчасцей беларуска-іншаславянскія структурна-семантычныя фразеалагічныя адпаведнікі характарызуюцца частковым несупадзеннем элементаў плана выражэння, г.зн. выступаюць у якасці міжмоўных фразеалагічных варыянтаў. У нашай працы пад міжмоўнымі фразеалагічнымі варыянтамі разумеюцца тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія маюць частковыя адрозненні ў кампанентным складзе і/або структурна-граматычнай арганізацыі.

У межах групы фразеалагізмаў з прыродаапісальнымі кампанентамі вылучаюцца наступныя тыпы міжмоўных фразеалагічных варыянтаў:

1. Міжмоўныя фразеалагічныя пазіцыйныя варыянты – тоесныя па змесце разнамоўныя фразеалагізмы, якія супадаюць па лексіка-марфалагічным і генетычным складзе кампанентаў, але адрозніваюцца парадкам размяшчэння тоесных лексічных кампанентаў. Па сваёй сутнасці дадзеныя варыянты набліжаны да абсалютна тоесных адпаведнікаў: бел. *пуцяводная зорка* – рус. *путеводная звезда* – польск. *gwiazda przewodnia* – балг. *пътеводна звезда* ‘тое, што накіроўвае, вызначае чыю-н. дзейнасць, жыццё’.

2. Міжмоўныя фразеалагічныя лексічныя варыянты – тоесныя па змесце фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў, якія супадаюць па структурна-граматычнай арганізацыі кампанентаў, але адрозніваюцца рознакаранёвымі знамянальнымі і/або службовымі кампанентамі з тоеснымі або нятоеснымі лексічнымі значэннямі. У межах дадзенай групы міжмоўных фразеалагічных варыянтаў вылучаюцца:

1) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі назоўнікамі а) з тоесным значэннем: бел. *першая ластаўка* – рус. *первая ласточка* – польск. *pierwsza jaskółka* – балг. *първа дястовица* ‘самы першы сярод падобных, такіх жа’, бел. (пісаць) *як курыца лапай* – рус. *как курица лапой* – польск. *jak kura pazurem* («кіпцем») ‘вельмі неразборліва і

нехайна’, бел. дыял. (знацца) як *свіння на перцы* – польск. *jak kura (koza) na pierzci* ‘зусім нічога не (разумець)’;

2) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі прыметнікамі а) з тоеснымі значэннямі: бел. *леташні снег* – рус. *прошлогодний снег* – польск. *przeszłoroczny (zeszłoroczny) śnieg* – балг. *ланскія снег* (літаральна «леташні снег») ‘тое, што беззваротна мінула і нічога не варта’;

3) міжмоўныя фразеалагічныя адпаведнікі, што адрозніваюцца рознакаранёвымі дзеясловамі а) з тоеснымі прамымі лексічнымі значэннямі: бел. *будаваць на пяску* – рус. *строить на песке* – польск. *budować na piasku* – балг. *строя на пяск* ‘засноўваць на ненадзейных дадзеных. Пра планы, разлікі, сцвярджэнні і пад.’;

4) фразеалагізмы, што адрозніваюцца колькаснымі або парадкавымі лічэбнікамі: бел. *за дзесятай гарой* – польск. *za siódmą (dziewiętą) górą* ‘вельмі далёка’;

5) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі прыслоўямі з тоеснымі значэннямі: бел. *горш горкай рэдзькі* – рус. *хуже горькой редьки* ‘вельмі моцна, нязносна (надакучыць, абрыдзец і пад.)’;

б) фразеалагізмы, што адрозніваюцца рознакаранёвымі нятоеснымі па значэнні прыназоўнікамі: бел. *сядзець на хлебе і вадзе* – рус. *сидеть на хлебе и воде* – польск. *siedzieć o chlebie i wodzie* ‘жыць надгаладзь, галадаць’;

7) фразеалагізмы, што адрозніваюцца злучнікамі і злучальнымі словамі: бел. *як кот наплакаў* – рус. *как кот заплакал* – польск. *co kot parłakał* ‘вельмі мала, пра нязначную колькасць каго-, чаго-н.’, бел. *вісець між небам і зямлёй* – рус. *висеть между небом и землей* – польск. *wisiec między niebem a ziemią* – балг. *вися между небето и земята* ‘знаходзіцца ў хісткім, няпэўным становішчы’.

Лексічным варыянтам (з пераменным кампанентам у складзе фразеалагізма) супрацьпастаўляюцца фармальныя варыянты, у якіх відазмяненні адбываюцца ў межах аднаго і таго ж кампанента, закранаючы які-небудзь фармальны яго бок – марфалагічны ці словаўтваральны. На міжмоўным узроўні, на нашу думку, з’яўляецца неістотным выдзяленне акцэнтных і фанетычных фармальных варыянтаў.

Нязначнай колькасцю фразеалагічных адзінак прадстаўлены групы, у якіх спалучаюцца камбінацыі іншага характару: словаўтваральная і марфалагічная варыянтнасць (бел. *каменьчык у агарод* – рус. *камешек в огород* – польск. *kamień do ogródka* – балг. *камък в градината* ‘іранічны, крыўдны намёк на што-н.’); словаўтваральная і канструктыўна-колькасная (бел. *цішэй вады, ніжэй травы* – рус. *тише воды, ниже*

травы – балг. *по-тих от водата, по-нисък от тревата* ‘вельмі пакорлівы, сарамлівы, ціхі; такі, што трымаецца непрыкметна, нясмела’); марфалагічная і канструктыўна-колькасная (бел. *з усіх капытоў* (бегчы, імчаць і пад.) – польск. *z koryta* (ruszyć, rwać) ‘вельмі хутка’); лексічная, словаўтваральная і канструктыўна-колькасная (бел. *раскусіць арэшак* – рус. *раскусить орех (орешек)* – польск. *zgrzyść orzech* – балг. *счупя костелив орех* ‘адолець што-н. цяжкае, вырашыць якое-н. складанае пытанне’); лексічная, марфалагічная, словаўтваральная і канструктыўна-колькасная (бел. *грэць (гадаваць) змяю (гадзюку) на сваіх грудзях* – рус. *отогреть (согреть) змею на груди (за пазухой)* – польск. *chować (trzymać) węża w zanadrzu* – балг. *стоплям (държа, храня) змия в пазвата* ‘рабіць дабро чалавеку, які пасля адплачвае няўдзячнасцю’).

Аналіз беларуска-іншаславянскіх фразеалагічных варыянтаў дазваляе сцвярджаць наступнае:

1. Сярод фразеалагізмаў, ахопленых на міжмоўным узроўні з’явай варыянтнасці, назіраецца шэраг апазіцый. З аднаго боку, выступаюць варыянты лексічныя (з пераменным кампанентам у складзе структурна-семантычных фразеалагічных адпаведнікаў), з другога – фармальныя (з відазмяненнямі ў межах аднаго і таго ж кампанента). Лексічныя і фармальныя варыянты, у якіх вар’іраванне заўсёды адбываецца ў рамках аднолькавай сінтаксічнай канструкцыі, супрацьпастаўляюцца канструктыўна-колькасным варыянтам, якія адрозніваюцца адзін ад аднаго і сваёй канструкцыяй, і колькасцю кампанентаў. Камбінаваныя ж варыянты знаходзяцца ў апазіцыі да ўсіх астатніх тыпаў варыянтнасці, бо ўтрымліваюць у сабе розныя віды вар’іравання.

2. Пераменнымі кампанентамі ў лексічных варыянтах звычайна выступаюць словы, якія і па-за межамі фразеалагізма з’яўляюцца тоеснымі ці блізкімі ў сэнсавых адносінах або аб’ядноўваюцца па розных асацыятыўных прыметах і ўваходзяць у адно семантычнае поле. Пры гэтым вар’іруюцца кампаненты, суадносныя з любой часцінаю мовы. Але найчасцей у якасці пераменнага выступае назоўнікавы кампанент.

3. На фармаванне лексічнай і марфалагічнай варыянтнасці аказваюць уздзеянне лексіка-семантычныя і структурна-граматычныя асаблівасці кожнай асобнай славянскай мовы. Існаванне словаўтваральных варыянтаў абумоўлена тым, што наяўнасць афікса ў кампаненце нейтралізуецца, паглынаецца агульным, цэласным значэннем фразеалагізма. Найчасцей вар’іруецца дзеяслоўны кампанент як найбольш багаты (на лексічным узроўні) па сваёй сістэме словаўтварэння.

4. Скарачэнне кампанентнага складу ў канструктыўна-колькасных варыянтах – гэта адлюстраванне тых жа моўных працэсаў, якія

характэрны і для сінтаксісу, парэміялогіі. У якасці факультатыўных на міжмоўным узроўні найчасцей выступаюць неістотныя ці збыткоўныя кампаненты (займеннікавыя, злучнікавыя, прыназоўнікавыя). Разам з тым, істотнай пашыранасцю адзначаецца эліпсіс кампанентаў прыметнікавых і суадносных з прыназоўнікава-склонавай формай назоўніка.

5. На міжмоўным узроўні, як падаецца, немэтазгодным з'яўляецца выдзяленне фанетычных і акцэнтных варыянтаў, якія апісваюцца ў межах фразеалогіі адной мовы (у прыватнасці беларускай).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Балли Ш.* Французская стилистика / пер. с фр. К. Л. Долинина ; под ред. Е. Г. Эткинда. М. : Эдиториал УРСС, 2001.

2. *Поливанов Е. Д.* Избранные работы : Труды по восточному и общему языкознанию / редколл. И. Ф. Вардуль (предс.), В. М. Алпатов, Ф. Д. Ашнин и др. М. : Наука (ГРВД), 1991.

3. *Щерба Л. В.* Восточнолужицкое наречие. Петроград, 1915. Т. 1.

4. *Вине Ж. П., Дабельне Ж.* Технические способы перевода. (Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике). М., 1978. С. 157–167.

5. *Долгополов Ю. А.* Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского и немецкого языков) : дисс. ... канд. филолог. наук : 10.02.20. Казань, 1973.

6. *Зиньков А. Д.* Сравнительное исследование адвербиальных фразеологических единиц в современных западногерманских языках : дисс. ... канд. филолог. наук. М., 1976.